

LUND UNIVERSITY

Agenda arkeologi

upplysning, terapi eller moral

Wienberg, Jes

Published in:
Arkeologi och samhälle

2009

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2009). Agenda arkeologi: upplysning, terapi eller moral. I B. Petersson, K. Jennbert, & C. Holtorf (Red.), *Arkeologi och samhälle* (s. 53-64). (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8° ; Nr 58). Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Agenda arkeologi – upplysning, terapi eller moral

Jes Wienberg

Agenda arkeologi

Vad bör göras? Behövs det långa tidsperspektivet från stenåldern till nutiden? Eller behövs istället samtidens arkeologi hos Bildsköne Bengtsson och bland Kubas missiler? Behövs en global utblick eller mikrostudier i närmiljön? Behövs en brett famnande arkeologi eller disciplinernas specialisering? Behövs mer teoretisk medvetenhet eller empirisk förankring? Vem skall sätta agendan: arkeologerna som specialister, den intresserade allmänheten eller politikerna som representanter för samhället? Är det utgrävningens resultat som är viktiga eller utgrävningen som underhållning? Behöver vi mera kunskap om det förflutna, eller skall vi fokusera på bruket av det förflutna i nutiden? Representerar ”Agenda kulturarv” en ny politisering? Eller har arbetet med det förflutna alltid varit politiserat? Är syftet med arkeologin upplysning, terapi eller moral?

Idag finns en mångfald av agendor eller påståenden om, hur det förhåller sig med arkeologin, och vad som bör göras – en mångfald av sökande eller tvärsäkra, men ofta inbördes motstridande påståenden. Så och så *är* det – så och så *bör* det vara. Det är lätt

att bli förvirrad. Om jag inte är förvirrad, så är jag åtminstone undrande, eftersom svaren inte är självklara för mig.

Meningarnas mångfald

Vi finner samma typ av frågor, debatt, svar och förvirring inom ett brett fält: inom hela sektorn för kulturarv och historia med dess många discipliner och institutioner. Och tankarna går självklart till Riksantikvarieämbetets omdiskuterade projekt ”Agenda kulturarv” under åren 2001–2004 (Blank 2004), som ett exempel på ett auktoritativt inlägg om, hur det bör vara.

Formulerar man frågor om, varför vi behöver minne, arkeologi, historia, bevarande, arkiv, museer, rekonstruktioner eller levandegörande möter vi samma mångfald. Här finns böcker fyllda med motiveringar.

Och väljer man kort och gott att svara *nej*, vi behöver inte alla dessa minnen, alla dessa discipliner och institutioner, det förflutna har sedan länge blivit en börda (jfr Nietzsche 1874), ja då måste man ändå konstatera, att behovet tillsynes existerar och ökar. Se bara på det ökande antalet museer och den oförtröttliga strävan att för eftervärlden dokumentera och K-märka allt från arkeologiska kontexter i fält till miljonprogrammets lägenheter och hela industrimiljöer.

Ordning i kaos

Det är frestande att karakterisera mångfalden och förvirringen som ett uttryck för det postmoderna tillståndet (jfr Lyotard 1979), alltså som ett grundläggande villkor för människan efter det moderna projektet. Men nej, samma förvirring möter oss även

dessförrinnan. Samtiden har alltid varit präglad av en mångfald av meningar och osäkerhet om framtiden. När en tid eller epok kommer på distans och kan överblickas, förenklas den för att passa in i en berättelse om det tidstypiska med en given riktning. Går man både på djupet och bredden av en period, som Ola W. Jensen har gjort med synen på det förflutna i Sverige på 1600-talet, ser man mångfalden (Jensen 2002).

Mångfalden har också en grund i en kvantitativ tillväxt. Det finns fler arkeologer än någonsin och därmed också fler meningar än tidigare. Pluralismen har därtill sin grund i fältets uppsplittring i många perspektiv och discipliner med var sin diskurs, sina frågor, begrepp, metoder och källor (jfr Kristiansen 1996). Arkeologer talar om fynd, fornminnen eller kontexter, historiker talar om källor, historia och berättelser och åter andra om minne, minnesmärken och kulturarv.

I mångfalden kan tecknas tre perspektiv, som anknyter till Annales-skolans tre tidsnivåer – händelserna, konjunkturerna och strukturerna – nämligen motiveringarna, konjunkturförklaringarna och strukturförklaringarna.

Motiveringar av enskilda händelser hörs vid invigning av ett nytt museum, i festskrifter och programförklaringar som ”Agenda kulturarv”. Forntid för framtid! Kulturarvet som en resurs! Demokrati och dialog! Mångkultur och hållbar utveckling! Motiveringarna på denna nivå har ofta prägel av tidstypiska slagord - tidigare nationen, sedan klasskampen och nu det mångkulturella. Behovet för det förflutna verkar konstant, medan motiveringarna följer tidsandan.

Förklaringar på konjunkturers nivå handlar om, att ett ökat intresse för det förflutna följer den ekonomiska konjunkturen. Moderniteten och moderniseringen framkallar ett behov av

kontinuitet och bevarande, eller en nedgång för moderniteten och moderniseringen kompenseras med historiens återkomst. Förklaringarna kan kallas kristeorier, eftersom behovet för det förflutna uppfattas som en kompensation för ett kristillstånd. Ett exempel kunde vara, när Oldnordisk Museum, dvs. Nationalmuseets föregångare i Köpenhamn, etablerades 1807, tillsynes som en reaktion på Danmarks nederlag i Napoleonkrigen, stölden av guldhornen, bombningen av Köpenhamn och förlusten av flottan (Kristiansen 1989:207), även om kronologin haltar.

Kristeorier förekommer hos en lång rad tyska, engelska och amerikanska intellektuella genom 1900-talet och fram till idag, från Oswald Spengler till Jonathan Friedman (Friedman 1994, särskilt s. 39 med fig. 2.4). Och kristeorier är tämligen populära bland arkeologer. Gemensamt för de intellektuella är, att de använder föreställningar om det förflutna för att kritisera sin samtid. Problemet med kristeorierna är emellertid, dels att begreppet kris snarast handlar om retorik än analys, dels att teorierna inte kan falsifieras. Teorierna passar alltid, varför de i Karl Poppers mening är ovetenskapliga (jfr Popper 1959): Antingen är det för mycket modernitet och modernisering, eller så är det för lite. Antingen går det upp eller så går det ner. Krisen tycks konstant för kritikern av samtidens samhälle.

Slutligen finns strukturella förklaringar, där behovet av minne och historia knyts till samhället som typ eller till människan som just människa. Ett exempel skulle kunna vara Claude Lévi-Strauss, som uppdelar samhällen i två kategorier eller ytterpunkter: de ”kalla” primitiva samhällena utan historia och utveckling, och de ”varma” moderna samhällena, som använder historien som en motor i utvecklingen, och som skapar kulturell ordning med monument (Charbonnier 1961:37ff). Här kan så begreppet

”primitivt samhälle” avvisas som en konstruktion (jfr Kuper 1988).

Debatten kring arkeologins agenda, kring vad arkeologin är, kan och bör vara, handlar grundläggande om olika perspektiv på det förflutnas roll i samtiden. Och i det följande vill jag framhäva tre perspektiv för att kunna förstå debatten och mångfalden.

Upplysning, terapi eller moral

De tre perspektiven handlar om tre olika syften med arkeologi eller mer allmänt syften med att fokusera på det förflutna: upplysning, terapi eller moral.

Upplysning

Kunskap om det förflutna är nyttig. Vi behöver vetande om det förflutna för att förstå samtiden och kunna möta framtiden. Idealet är sanning, upplysning och framsteg med vetenskapen som metod. År efter år ackumuleras ny kunskap. Tendensen skulle kunna illustreras med diagram, som visar exempelvis det ökande antalet dendrokronologiska dateringar. Ackumulerad ny kunskap om det förflutna, eller?

Som alla vet har perspektivet attackerats de senaste årtiondena. Hela upplysningsprojektet med dess vilja till vetande uppfattas som ett maktprojekt. Framstegstankens upplysning förvandlas här till en ideologi som alla andra. De teknologiska framstegen får medansvar för 1900-talets värsta folkmord, moderniteten för förintelsen (t.ex. Bauman 1989). Sanningen betvivlas både som mål och begrep. Och vetenskapen nivelleras med andra kunskapsformer. Attacken kommer från en postmodern konstruktivism och

Fig. 1. Salvestaden – upplysning, terapi eller moral? (Foto: Jes Wienberg 2004)

relativism, som enbart känner en allmän sanning, nämligen att det inte finns några sanningar. De attackerande kan ofta knytas till en samtidskritik, där kristeorierna hör hemma.

Terapi

Moderniteten eller moderniseringen i såväl uppgång som nedgång behöver kompenseras med berättelser. Det förflyttna fungerar terapeutiskt, dvs. det skall bota eller åtminstone minska problemen i samtiden. Snabb förändring eller fallande förväntningar på framtiden under en ekonomisk nedgång möts med ett antal berättelser om ”landet annorlunda”. Den nedlagda fabriken omvandlas till museum, som det skedde i England från 1980-talet (Hewison 1987). Eller så får de arbetslösa sysselsättning i Foteviken eller Salvestaden. Och på fritiden kan man upplysas eller underhållas av Arkeologerna i TV. Som bekant, ”Man kan använda historia till vad som helst ” (jfr Johansen 2004), inte minst som terapi i förorterna och i glesbygden.

Arkeologin blir här en del av en populär kultur, som med ord lånade av Zbigniew Brzezinski skulle kunna kallas ”tittytainment”, alltså en blandning av (bröst)näring och underhållning (Martin & Schumann 1997:12f.), bröd och skådespel. Den populära kulturen kräver inga sanningar. Här krävs inga skiljelinjer mellan fakta och fiktion, mellan historia och myt. För underhållningen spelar det ingen roll, om Bildsköne Bengtsson har existerat, om Salvestaden är byggd som kulisser, om trelleborgarna var radarstationer, om den heliga Gralen är gömd på Bornholm eller kanske i Skottland, om Kensingtonstenen är från 1300-talet eller 1800-talet. Här upplöses gränserna mellan vetenskapen och det alternativa, mellan fakta och fiktion.

Moral

Slutligen kan det vara en moralisk plikt att bevara spår från det förflutna mot förgängligheten. Vi bör minnas människor och händelser i det förgångna. Vi bör bevara kulturarvet för framtiden, så att det inte försvinner i glömskans svarta hål, annars riskerar vi att upprepa det förgångnas misstag. Det finns en hel genre, som handlar om, hur det förflutna bör hanteras, och hur det har blivit förstört och politiskt missbrukat, naturligtvis inte av oss, men av de ”andra” före oss eller långt borta. Det ultimativa moraliska exemplet är offret, Förintelsen och Auschwitz, som sätter relativismen på prov: ”Om detta må ni berätta” (Bruchfeld & Levine 1998).

Plikten att berätta om det förgångna är troligen plikten att berätta sanningen. Men är det möjligt? Vad skall berättas och hur länge? För all evighet? Kan det inte vara bättre att förnya, glömma och gå vidare? Och varför så bråttom med att visa andras missbruk? Är syftet att framhäva den egna förträffligheten? Det problematiska är självklart: var finns en fast punkt för moralen, när Gud sedan länge är död?

Nyttig kunskap, berättelsens terapi eller plikten att minnas? De tre perspektiven och de tre syftena hamnar ofta i motsättning till varandra. De senare årens debatt knuten till ”Agenda kulturarv”, prioriteringen av samtiden framför forntiden och tillropen om politisering, handlar om, var tyngdpunkten skall ligga. Här finns en totalitär tendens, där vart och ett av perspektiven vill dominera diskursen: kunskap i centrum med en strävan efter sanning, medan berättelsen och moralen är underordnad. Alternativt berättelsen i centrum, allt är berättelser, och sanningen är inte avgörande. Alternativt moralen och politiken i centrum, medan kunskap och berättelse är underordnad. Om någon

således hanterar de tre perspektiven som lika legitima, blir det kontroversiellt (jfr Petersson 2003).

Konflikten mellan perspektiven kan ta sig uttryck som en konflikt mellan vetenskapen, som skall representera en strävan efter sanning och gärna premierar originella forskningsresultat; medier och medieanvändare, som söker den spännande berättelsen, för annars zappas det hastigt vidare; och så politikerna, partier, statliga myndigheter och andra, som förväntar eller direkt kräver nytta för samhället, vilket torde vara en omskrivning för, att kunskapen och berättelserna måste underordnas deras aktuella agenda. Här kan en strävan efter kunskap om det förflutna och bruket av det förflutna ställas mot starka krafter, som istället vill fokusera på underhållning, tittarsiffror, ekonomisk tillväxt, hållbar utveckling eller kulturella identiteter. Och ibland kan jag sakna en inbördes förståelse och respekt för, att perspektiven innebär olika mål, medel, villkor och normer, som inte omedelbart kan harmoniseras eller rangordnas.

Sanning, skönhet och godhet

För att begripa debatten vill jag nu lägga ett långt tidsperspektiv. För tredelningen vittnar om en mer allmän problematik med djupa rötter (jfr även Wienberg 1999:195ff.).

Det handlar grundläggande om Platons tre kategorier sanning, skönhet och godhet, till vilken kunskapsläran eller epistemologin, estetiken och etiken kan knytas (Thielst 2001). Alltsedan Platon uppträder kategorierna i många sammanhang: exempelvis hos Immanuel Kant med hans kritik av förnuftet, estetiken och sedernas metafysik; hos Esaias Tegnér i dikten ”Det Eviga” (Stenström 2006); och hos Søren Kierkegaard med hans tre

stadier på livets väg: det estetiska, det etiska och det religiösa (Kierkegaard 1845). Det estetiska handlar här om njutning och upplevelser, och det etiska om plikt, medan sanningen har ersatts av det religiösa, alltså av Gud.

Perspektiven måste vara ”eviga”, åtminstone återkommande i filosofin, men sett enskilda är begreppen sanning, skönhet och godhet långtifrån eviga utan snarast förgängliga med kort hållbarhet. Varje epok har sin uppfattning av det sanna, det sköna och det goda.

Debatten rör sig alltså inte enbart om, hur man bör förhålla sig till det förflutna utan också om att förhålla sig till samtiden. Det är en existentiell problematik, där något entydigt svar inte kan ges - varken om det förflutna eller samtiden. Enligt min mening representerar de tre perspektiven med sina syften grundläggande tanke kategorier, som kan komplettera varandra utan inbördes rangordning: upplysning, terapi *och* moral.

Utan agenda

Frågorna var många i inledningen. Svaren är få eller inga – ett undrande ”eller” blev utbytt med ett ”och”. Det finns säkert andra, som är villiga att svara. Syftet var att försöka att förstå en debatt och mångfald, där tre perspektiv kämpar om att dominera fältet - upplysningens kunskap, terapins berättelse och moralens plikt. Det som har kallats en politisering handlar om en förskjutning av tyngdpunkten från kunskapen till berättelsen och moralen. Men man kan inte förebrå regeringen, att den försöker påverka kulturarvsektorn, så att den passar med dess aktuella politik. Det är historiskt sett knappast något nytt, snarast lite banalt med tidstypiska formuleringar. Däremot vill

jag sätta frågetecken vid behovet av att formulera en agenda att följa. Behöver arkeologin, arkeologerna och allmänheten en agenda, alltså något som säger ”vad som bör göras”, som styr i vilken riktning man skall springa? Mitt svar på, vad som bör göras, är att ingenting ”bör”. Paradoxalt bör vi vara utan ett bör, alltså utan agenda. Men vi springer väl efter pengarna – eller TV, oavsett agenda.

Referenser

- Bauman, Z. 1989. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity.
- Blank, Y. m.fl. 2004. *Agenda kulturarv. Slutrapport*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Bruchfeld, S. & Levine, P. A. 1998. *Om detta må ni berätta. En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Charbonnier, G. 1961. *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*. Les lettres nouvelles 10. Paris: Union générale d'éditions.
- Friedman, J. 1994. *Cultural Identity and Global Process*. Theory, Culture & Society. London: Sage.
- Hewison, R. 1987. *The Heritage Industry. Britain in a Climate of Decline*. London: Methuen.
- Jensen, O. W. 2002. *Fortid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på fortid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 19. Göteborg: Institutionen för arkeologi.
- Johansen, B. (utg.) 2004. *Man kan använda historia till vad som helst*. Stockholm. (Broschyr från Riksantikvarieämbetet)
- Kierkegaard, S. (pseudonymen Hilarius Bogbinder) 1845. *Stadier paa Livets Vei. Studier af Forskjellige*. Kjøbenhavn.
- Kristiansen, K. 1989. ”Fortids Kraft og Kæmpestyrke.” Om national og politisk brug af fortiden. *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*. (Red.) L. Hedeager & K. Schousboe. København: Akademisk Forlag. s. 187–218.

- Kristiansen, K. 1996. Old Boundaries and New Frontiers. Reflections on the Identity of Archaeology. *Current Swedish Archaeology* 4, s. 103–122.
- Kuper, A. 1988: *The Invention of Primitive Society. Transformations of an Illusion*. London: Routledge.
- Lyotard, J.-F. 1979. *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*. Collection Critique. Paris: Édition de minuit.
- Martin, H.-P. & Schumann, H. 1997. *Globaliseringsfällan. Angreppet på demokrati och vällfärd*. Stockholm/Stehag: Symposion. (1. utg. 1996).
- Nietzsche, F. 1874. *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*. Unzeitgemässe Betrachtungen. Leipzig.
- Petersson, B. 2003. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic Academic Press.
- Popper, K. R. 1959: *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson. (1 ed. Wien 1934).
- Stenström, J. (red.) 2006. *Det eviga som traditionsbrott*. Lund: Lunds universitet.
- Thielst, P. 2001. *Det sande, det gode og det skønne. Erkendelsesteori, etik og æstetik. En indføring i filosofi*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Wienberg, J. 1999. The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life. *Current Swedish Archaeology* 7, s. 183–202.

Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 58

Arkeologi och samhälle

Bodil Petersson, Kristina Jennbert &
Cornelius Holtorf (red.)

Boken är finansierad av Stiftelsen Fil dr Uno Otterstedts fond för främjande av vetenskaplig forskning och undervisning, Magnus Bergvalls stiftelse och Ebbe Kocks stiftelse

Bodil Petersson, Kristina Jennbert, Cornelius Holtorf (red.)
Arkeologi och samhälle
Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
Lund 2009

COPYRIGHT © Institutionen för arkeologi och antikens historia samt författarna
OMSLAG OCH GRAFISK FORM Stilbildarna i Mölle/Frederic Täckström
OMSLAGSFOTO Kristina Jennbert, 2008
REPRO OCH TRYCK Bokpro AB, Bjärnum/Kristianstads Boktryckeri AB 2009
ISSN 0065-0994
ISBN 978-91-8957-826-5
DISTRIBUTION www.arkeologibocker.se

Innehåll

Arkeologi och samhälle <i>Bodil Petersson, Kristina Jennbert & Cornelius Holtorf</i>	7
”Nä, nu skall jag läsa arkeologi” Arkeologiutbildning i blickfånget <i>Kristina Jennbert</i>	13
Arkeologi i tv Intervju med Mikael Hylin, producent för programserien <i>Utgrävarna</i> <i>Cornelius Holtorf & Bodil Petersson</i>	29
Agenda arkeologi – upplysning, terapi eller moral <i>Jes Wienberg</i>	53
En insikt i synen på arkeologi <i>Mats Engström</i>	65
Arkeologi – frälsning för folket? <i>Anders Högberg</i>	77
Den hälsovådliga resan i tiden <i>Bodil Petersson</i>	97